

FELSEFE DÜNYASI

2017/ YAZ/ SUMMER Sayı/Issue: 67

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör/Editor

Prof. Dr. Celal TÜRER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Celal TÜRER (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt. Üniv.)

Prof. Dr. Gürbüz DENİZ (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Ankara Sosyal Bilimler Üniv.)

Doç. Dr. Necmettin Pehlivan (Ankara Üniv.)

Dr. Öğr. Üyesi M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/Ulakbim tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/Ulakbim since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenışehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.org.tr

Fiyatı/Price: 35 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Tarcan Matbaası

İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Temmuz 2018, 750 Adet

TANRISAL ÖNBİLGİ – ÖZGÜR İRADE SORUNU: ZAMAN DIŞI SONSUZLUK ÇÖZÜMÜ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 67, Yaz 2018, ss. 66-91.

Makale Geliş Tarihi: 06.02.2018 | Yayına Kabul Tarihi: 16.02.2018

Ferhat YÖNEY*

Giriş ve Sorunun Ortaya Konması

Tanrısai önbilgi – özgür irade sorunu, hem teizme getirilen önemli eleştirilerden biri hem de bu soruna verilen çeşitli yanıtlarla teizm içi bir tartışmanın kaynağı olmuştur. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam olarak ortaya konulan teistik dinlere göre bir yanda tanrısai bilgi ve Tanrı'nın evrendeki egemenliğı diğer yanda insanların özgür iradesi ve ahlaki-dini sorumlulukları bulunmaktadır. Birinci kavramlar topluluğı olan tanrısai bilgi ve tanrısai egemenlik, teistik tanrı anlayışının özellikleridir. Bu anlayışa göre Tanrı, her şeyi yanılmaz biçimde bilen varlıktır. Tanrı, bütün önermelerin doğruluk değerlerini doğru ya da yanlış olarak bilir ve bunda yanılıyor olamaz. Bu önermeler arasında yalnızca geçmiş ve şimdiye ilişkin önermeler değil geleceğe ilişkin önermeler, dolayısıyla insanların gelecekteki özgür seçimleri de vardır. Tanrısai egemenlik ya da tanrısai inayet ise Tanrı'nın evrende gerçekleşen olayları sürekli olarak yönetmesi, denetlemesi anlamına gelir. Teizme göre Tanrı, evreni ve insanları yaratan varlık olmasının yanı sıra evrenin ve yarattığı insanların varlıklarının sürmesini sağlayan, bunlarla sürekli etkileşim içinde olan bir varlıktır.

İkinci kavramlar topluluğı ise özgür irade ile ahlaki-dini sorumluluktur. Teizme göre temel olan inançlardan biri, ölümden sonraki yaşamın varlığı ile ölümden sonraki bu yaşamda insanların bu dünyada yaptıklarından dolayı sorgulanmaları, sonsuz ödöl ve yaptırımla karşı karşıya kalmalarıdır.

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe Bölümü, Dr. Öğr.Üyesi

Bu iki kavramlar topluluğu böylece açıklandıktan sonra sorun şu biçimde ortaya konabilir. Eğer Tanrı gelecekte yapacağımız seçimlerimizi biliyorsa, bu seçimlerimizin ve eylemlerimizin Tanrı'nın bildiğinden başka türlü olması olanaklı mıdır? Eğer olanaklı değilse, özgür iradeden dolayısıyla ah-laki-dini sorumluluktan söz edilebilir mi? Eğer özgür iradeden söz etmek olanaklı değilse, özgür irade ile eyleyemeyen varlıkları yaptıkları kötü eylemlerden dolayı yaptırımla karşı karşıya bırakan bir varlık, gerçekten mutlak iyi ve adaletli olabilir mi?

B önermesinin “Yarın sabah uyandıktan yedi dakika sonra yataktan kalkacaksınız.” önermesi olduğu varsayılarak sorun, öncüller ve sonuçtan oluşan bir argüman biçiminde şöyle ortaya konabilir:

1. Tanrı, dün B'nin gerçekleşeceğine yanılmaz biçimde inandı. (*Yanılmaz önbilgi*)
2. Şu anda (şimdi) Tanrı'nın dün B'ye inanmış olması zorunludur. (*Geçmişin zorunluluğu ilkesi-İlineksel zorunluluk*)
3. Tanrı dün B'ye inanmış ise B'nin gerçekleşmesi zorunludur. (*Yanılmazlık*)
4. Şu anda B'nin olması zorunludur. (*Zorunluluğun iletilmesi*)
5. Eğer şu an B zorunlu ise, yarın uyandıktan yedi dakika sonra yataktan kalkmaktan başkasını yapamazsın. (*Zorunluluğun tanımı*)
6. Ara sonuç: Uyandıktan yedi dakika sonra yataktan kalkmaktan başkasını yapamazsın. (*4 ve 5'ten elde edilen sonuç.*)
7. Bir eylem yaptığında, bu eylemden başkasını yapamıyorsan, bu eylemi özgür biçimde yapmıyorsundur. (*Seçeneklerin olanaklılığı ilkesi [Principle of Alternate Possibilities]*)
8. Sonuç: Yataktan kalktığında, bunu özgür biçimde yapmayacaksın. (*6 ve 7'den elde edilen sonuç.*)¹

Öncül 2, zamana ilişkin deneyimimizde geçmişin şimdi ve geleceğe göre farkını ortaya koymaktadır. Geçmişte olan olaylar, şimdi ve gelecekteki olaylardan farklı olarak gerçekleşmiş oldukları için değiştirilemezler. Bundan dolayı geçmiş olaylar, zamansal ilişkileri nedeniyle şimdi ve gelecekteki olaylar için geçerli olmayan bir tür zorunluluğu barındırırlar. Bu zorunluluk, mutlak anlamda zorunluluktan ayrıdır ve *ilineksel zorunluluk*

1 Linda Trinkaus Zagzebski, “Recent Work on Divine Foreknowledge and Free Will”, *The Oxford Handbook of Free Will*, Editör: Robert Kane, New York 2002, s. 46, 47.

(*accidental necessity*) olarak adlandırılır. Dolayısıyla geçmişteki olaylar mantıksal ve nedensel olarak olumsal olsalar bile geçmiş zamanda gerçekleşmiş olmalarından dolayı ilineksel olarak zorunludurlar.²

Öncül 7 ise özgür biçimde eyleyebiliyor olmamız için önümüzde birden fazla seçenek olması gerektiğini ortaya koyar. Bu gereklilik, liberteryan özgür irade savunucularına göre özgür iradenin olmazsa olmaz koşuludur ve liberteryan özgür irade, bu nedenle bağdaşırıcı özgür irade anlayışından ayrılır. Liberteryan ya da diğer adıyla bağdaşmazcı özgür irade görüşü, evrende gerçekleşen bütün olayların kendinden önceki koşullar ya da olaylarca belirlendiği ve zorunlu olarak gerçekleştiği düşüncesi olan belirlenimcilik ile özgür iradenin bağdaşmaz olduğunu savunur. Bundan dolayı bu görüşü savunanlar, özgür iradenin söz konusu olabilmesi için belirlenimciliğin yanlış olması ve kişinin eyleyken önünde birden fazla seçeneğin olması gerektiğini ortaya koyarlar. Dolayısıyla liberteryan özgür irade görüşüne göre evrensel anlamda belirlenimcilik geçerli değildir; gelecekteki eylemlerimiz başka türlü olamayacak biçimde belirlenmemiştir. Özgür biçimde eyleyken önümüzde birden fazla seçenek vardır ve eylemlerimizin mutlak kaynağı kendimizdir.

İlmlü belirlenimcilik ya da bağdaşırıcı özgür irade görüşü ise belirlenimcilik ile özgür irade arasında çatışma olmak zorunda olmadığını, en azından her belirlenmiş eylemin özgür olmaktan yoksun olmadığını savunur. Belirli koşullar sağlandığında, eylemlerimiz kendinden önceki olaylarca başka türlü olamayacak biçimde belirlenmiş olsa bile özgür olabilir. Örneğin bağdaşırıcı özgür iradenin bir türüne göre, istek ve arzularımız kendinden önceki koşullarca belirlenmiş olsa bile, dışsal bir zorlama olmadan istediğimiz, arzu ettiğimiz biçimde eyleyebiliyorsak ya da en çok istediğimiz eylemi yapabiliyorsak özgür biçimde eyleyordur. Sonuç olarak yukarıdaki argümanla ortaya konan sorunda tanrısal önbilgi ile uyumsuz gözükten liberteryan özgür iradedir.

Zaman Dışı Sonsuzluk Çözümü

Tanrısal egemenlik – özgür irade sorunu Ortaçağ'da gerek Hristiyan gerekse İslam düşüncesinde çokça ele alınmıştır. 20. yüzyılda din felsefesi çalışmalarının yaygınlaşması ile özellikle 1960'ların sonlarından başlayarak bu soruna çözümler öneren birçok yeni çalışma ortaya konmuştur. Tanrısal önbilgi – özgür irade sorununa ilişkin ortaya konan çözümlerden biri olan zaman dışı sonsuzluk çözümü, argümandaki Öncül 1'de bir düzeltme önere-

² Linda Trinkaus Zagzebski, *The Dilemma of Freedom and Foreknowledge*, New York 1991, s. 15, 19.

rek bu argümana karşı çıkar. Buna göre, Tanrı zamanın dışında olduğu için Tanrı'nın insanların gelecekteki özgür seçimlerine ilişkin bilgisi önbilgi olarak ele alınmamalıdır. Tersine, Tanrı, zaman dışında olduğu için söz konusu bilgiyi geleceğe ilişkin bir bilgi yerine (bir tür) şimdiye ilişkin bir bilgi olarak yorumlamak daha doğrudur.

Bu çözüm, öncelikle, teistik Tanrı anlayışının sonsuzluk (ezelilik-eternity) özelliği konusunda iki ana görüş olan *zaman dışılık* ile *süreklilik* görüşlerinden ilkinin savunulmaktadır. Zaman dışı sonsuzluk görüşüne göre Tanrı, bizim deneyimlediğimiz ve bağlı olduğumuz zamanın dışındadır. Tanrı zamanın dışındadır ancak bu, Tanrı'yı bizim bağlı olduğumuz zamanın parçaları olan geçmiş, şimdi ve geleceği deneyimlemekten ya da bilmekten alıkoymaz. Tanrısal sonsuzluğu süreklilik olarak ele alan görüşe göre ise Tanrı, bizler gibi zamanın içindedir ancak bizlerden farklı olarak Tanrı'nın ne başlangıcı ne de sonu vardır. O, hep vardı, şu anda da vardır ve hep var olacaktır.

Konuyla ilgili bir ayırım ise zamanın doğasına ilişkindir. A-zaman teorisi ya da dinamik zaman teorisine göre zamana ilişkin geçmiş, şimdi, gelecek gibi bağıntılar (*relations*) gerçek bağıntılardır. B-zaman teorisi ya da statik zaman teorisine göre ise geçmiş, şimdi, gelecek olarak adlandırdığımız bağıntılar gerçekte yoktur. Bunlar yalnızca bizim zamansal ilişkilere ilişkin algılamalarımız olup, önce, eşanlı ve sonra gibi bağıntılara indirgenerek eksiksiz biçimde çözümlenip, anlaşılabilir. B-zaman teorisine göre zaman, uzayın boyutlarına benzer konumdadır. A-zaman teorisine göre ise zaman, uzayın boyutlarından farklıdır. Bunun sonucu olarak A-zaman teorisine göre şimdi, varlık açısından geçmiş ve geleceğe göre ayrıcalıklıdır. B-zaman teorisine göre ise şimdi, geçmiş ve geleceğe göre var olma açısından ayrıcalıklı değildir. Geçmiş, şimdi ve gelecek, her üçü de benzer konumdadır. B-zaman teorisi zamanın gerçek olmamasını savunması nedeniyle kipsiz zaman görüşü, A-zaman teorisi ise kipli zaman görüşü olarak da bilinir.

Boethius, Aquinas ve Zaman Dışı Sonsuzluk

Tanrısal önbilgi – özgür irade sorununa karşı zaman dışı sonsuzluk çözümünün en bilinen geleneksel savunucuları Boethius (480-524) ve Thomas Aquinas'tır (1225-1274). Boethius'un *Felsefenin Tesellisi* adlı çalışmasında Tanrı'nın her şeyi önceden bilmesi ile özgür iradenin nasıl bir arada bulunabileceğinden söz edildikten sonra şöyle bir ikilem ortaya konur:

Sanki şunlardan hangisinin olayların nedeni olduğunu araştırıyoruz: Acaba gelecekteki olayların zorunlu olmasının nedeni tanrısal öngörü mü, yoksa

tanrısal öngörünün nedeni gelecekteki olayların zorunlu olması mı?³

Boethius, Tanrı'nın bizim için gelecek olan olayları bilmesinin önbilgi yerine öngörü, dahası şimdi görme olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Nasıl ki insanların bir olayı o an görmelerinden dolayı gördükleri olaya zorunluluk yüklemiyorsak, Tanrı'nın görmesinden dolayı da bu olaylara zorunluluk yüklenmemelidir. Her kavrayanın kendi kavrayış biçimi vardır ve Boethius'a göre Tanrı, sonsuz ve zaman dışı olmak anlamında hep şimdi olduğundan zamanın bütün devinimi Tanrı'nın yalın kavrayışında görülür. Buna karşın insanların şimdiki olaylara ilişkin kavrayışı geçici iken Tanrı'nın kendi şimdisinde olayları görüp kavrayışı kalıcıdır.⁴ Bu da bizi Boethius'un Tanrı'nın sonsuzluğunu zaman dışı sonsuzluk olarak ele almasına ve bu zaman dışılığı nasıl yorumladığına götürür.

Sonsuzluk, sınırsız bir yaşama bütünüyle, aynı anda ve tam hakimiyettir. Bu durum zamana bağlı şeylerle karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılacaktır; çünkü zamana bağlı olarak yaşayan her varlık şimdi yaşar ve geçmişten geleceğe doğru yol alır. Zaman içinde bulunan hiçbir varlık kendi yaşam süresinin bütününü aynı zamanda kavrayamaz. Henüz yarına ermemiştir, dünü ise çoktan yitirmiştir; yaşadığı bugünde bile ancak değişebilir ve geçici bir anı yaşayabilir.⁵

Boethius, Tanrı'nın dünyada gerçekleşen olayları kendi sonsuz şimdisinde görmesinin özgür biçimde eylenmesine engel olmadığını savunurken iki tür zorunluluk tanımlar. Bunlardan ilki olan doğal zorunluluk, bütün insanların ölmesi gibi şeylerin kendi doğalarında var olan zorunluluktur. İkincisi ise koşullu zorunluluktur. Örneğin birinin yürüdüğünü biliyorsanız o kişinin yürüyor olması zorunludur. Çünkü birinin bildiği bir şey bilinenden başka türlü olamaz. Ama bu, bilinenin doğasından kaynaklanan birinci tür zorunluluktan farklıdır. Bir insan kendi isteğiyle yürüyorsa hiçbir zorunluluk onu yürümeye zorlayamaz.⁶

Benzer biçimde Tanrı bir olayı zaman dışı olan kendi şimdisinde görürse bu, o olaya doğal zorunluluk anlamında bir zorunluluk yüklemeyi ama o olay, Tanrı'nın öngörüsüyle bağlantılı olarak yani koşullu zorunluluk anlamında zorunlu olarak gerçekleşir. Tanrı'nın olacağını bildiği bir olayın olmaması söz konusu değildir. Bunların bir bölümü de özgür irade ile gerçekleşir.⁷

3 Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, Çeviren: Çiğdem Dürüşken, İstanbul 2006, 5. Kitap, s. 317, 319.

4 Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, s. 353, 355.

5 Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, s. 349, 351.

6 Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, s. 355, 357.

7 Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, s. 355-359.

Tanrı'nın insanların özgür seçimlerini bilmesi ile bu olayların gerçekleşmesi arasındaki zorunluluğu, Boethius, nedensel bir ilişki değil de simetrik olmayan semantik bir bağıntıya indirger gözükmektedir. Bir önerme doğru ise bu önermeye karşılık gelen durum gerçekleşmelidir. Ancak bu ikisi arasındaki bağıntı asimetriktir. Bir kişi, onun yürüdüğünün bir başkasınca – örneğin Tanrı tarafından – görülmesi nedeniyle yürüyor değildir. Tersine ise doğrudur. Şöyle ki bir kişi yürüdüğü için bir başkası onun yürüdüğünü görüyordur.⁸

Soruna Aquinas'ın nasıl bir çözüm önerdiği ve bu çözümün insanlar için nasıl bir özgür irade anlayışı öngördüğü konusunda değişik yorumlar vardır. Bu yorumlardan birine göre, Aquinas da, Boethius'a benzer biçimde, tanrısal sonsuzluğu zaman dışı sonsuzluk olarak yorumlamış ve tanrısal önbilgi – özgür irade sorununu Tanrı'nın bizler için gelecek konumunda olan önermelerin bilgisini sonsuzluğunda elde ettiğini savunarak çözmeye çalışmıştır.

Aquinas, geleceğe ilişkin olumsal doğruların Tanrı'nın bilgisinin konusu olup olamayacağını araştırır. Benzer biçimde Tanrı'nın bir şeyi bilmesinin bildiği şeye zorunluluk yükleyip yüklemeyeceğini sorgular. Çünkü “*Tanrı bir şeyin gerçekleşeceğini bilirse, o şey gerçekleşecektir*”. Bu koşullu önermenin doğru olması durumunda ön bileşeni mutlak olarak zorunlu olduğu için art bileşeni de mutlak olarak zorunludur. Bu da Tanrı'nın bildiği her şeyin zorunlu olarak gerçekleştiği sonucunu doğurur.⁹

Aquinas, Tanrı'nın gelecekte olacak olaylar da içinde olmak üzere zaman içinde gerçekleşen olayları yalnızca onların zaman içindeki nedenleri aracılığıyla bilmediğini, bütün olayları o olayların kendilerinde bildiğini belirtir. Çünkü olumsal olaylar art arda gerçekleşmesine karşın Tanrı, bu olayları bizim birtakım olayları doğrudan yaşamamız gibi kendi varlıklarında eşanlı olarak bilir. Çünkü Tanrı'nın bilgisi O'nun sonsuzluğundadır ve bu sonsuzluğu bütün zaman dilimleri ile kendinde toplar. Her olay kendi şimdiliği içinde Tanrı'nın önündedir. Tanrı'nın zamana bakışı bütün zamanı içerir.¹⁰

Bunun nedeni, Tanrı'nın sonsuz varlık olarak zamanın dışında olmasıdır. Zamanın içinde olan varlıklar geleceği kesin biçimde bilemezler ancak Tanrı'nın zaman dışında olması O'na geleceğe ilişkin yanılmaz bilgi edinme

8 William Lane Craig, *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*, Leiden 1987, s. 80, 81.

9 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Part I., Çeviren: Fathers of the English Dominican Province, London, Q 14, A 13.

10 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Part I, Q 14, A 13.

olanağı sağlar. Aquinas bunu şöyle bir benzetmeyle ortaya koyar. “Sokakta yürüyen bir kişi arkasından kimin geldiğini göremez ancak sokağa yüksek bir kornumdan bakan kişi sokak boyunca yürüyen herkesi görebilir”.¹¹ Tanrı'nın gerçek dünyada geçmiş, şimdi ve gelecekteki bütün olayları yanılmaz biçimde bilmesini sağlayan bu bilgisine bakış bilgisi (*knowledge of vision*) denir.¹²

Bir olay, Aquinas'a göre, gerçekleşme anında gerçekleşmemiş olamaz. Bu durum o olayın gerçekleştiği anda yani şimdideki olumsuzluğunu değiştirmez. Dolayısıyla olumsuz olan bir olay gerçekleştiği anda yani şimdide yanılmaz bilginin konusu olabilir. Tanrı, hep kalıcı olan eşanlı bir varlık iken zaman, olayların arka arkaya gelmesi ile sürekli genişler. Sonsuz olan Tanrı'nın zamansal olayların bütününe içeren süreyle ilişkisi, bir nokta ile bu noktanın dışında olduğu bir süreklilik ya da doğrunun ilişkisi gibidir. Aquinas, zaman dışı olan Tanrı ile zamansal olaylar arasındaki ilişkiyi bir çemberin merkez noktası ile o çemberin ilişkisine de benzetir. Çember üzerindeki hiçbir nokta, çember üzerindeki diğer nokta ile eşanlı değildir ancak çemberin merkezi, çember üzerindeki her nokta ile doğrudan ilişkilidir. Benzer biçimde zaman dışı sonsuzluk, zamansal olaylar dizisindeki her olay ile eşanlıdır. Tanrı, zaman içindeki olayları bizler gibi geçmiş, şimdi, gelecek olarak görmez ancak bununla beraber zamanın değişik dilimlerindeki olayları eşanlı ya da tek bir andaymış ya da tek bir olaymış gibi de görmez. Tanrı, zaman içindeki bütün olayları bu olayların birbirleriyle olan öncelik, sonralık ilişkilerini de içerecek biçimde görür.¹³

Aquinas, Tanrı'nın bilgisinin bilinene zorunluluk yüklediği düşüncesinin zorunluluğun bir anlamıyla doğru, zorunluluğun başka bir anlamıyla yanlış olduğunu belirterek Boethius'un yaptığı gibi iki ayrı tür zorunluluk ortaya koyar. Eğer bu düşünce, “Tanrı'nın bildiği her şey zorunlu olarak gerçekleşmelidir” olarak ele alınırsa, bu, Aquinas'a göre yanlıştır. Çünkü cümlenin bütününe değil Tanrı'nın bildiğinin zorunlu olarak doğru olduğuna ya da Tanrı'nın bildiğine karşılık gelen durumun gerçekleşmesine zorunluluk yükler. Diğer yandan bu düşünce “Tanrı'nın bildiği her şeyin gerçekleşmesi zorunludur” olarak ele alındığında, Aquinas'a göre, doğrudur. Çünkü bu, cümlenin bütününe zorunluluk yükler.¹⁴ Bilinen bir şeyin yanlış olması söz konusu olamayacağı için ister Tanrı ister başka bir varlık bilsin, bilinen şeyin gerçekleşmesi zorunludur.

11 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Part I, Q 14, A 13.

12 William Lane Craig, *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*, s. 104, 105.

13 William Lane Craig, *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*, s. 106, 107.

14 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Part I, Q 14, A 13.

Burada Aquinas'ın bir nesnenin bir özelliği zorunlu olarak taşınması anlamındaki *de re* zorunluluk ile belirli bir önermenin zorunlu olarak doğru olması anlamındaki *de dicto* zorunluluk arasında bir ayrıma vurgu yaptığı da söylenebilir.¹⁵ Sonuç olarak Aquinas'a göre Tanrı, gelecekteki olayları zaman dışı sonsuzluğundan bilir. Tanrı'nın zaman dışı bilgisi, gelecekteki olaylara, bizim şu ana ilişkin bilgimizin şu an var olanlara yüklediğinden daha fazla zorunluluk yüklenmez.¹⁶

Eleonore Stump, Norman Kretzmann ve Zaman Dışı Eşanlık

Tanrısal önbilgi ile liberteryan özgür irade sorunu yukarıdaki gibi ortaya konulduğunda, Boethius ve Aquinas'ın Öncül 1'i aşağıdaki gibi yeniden düzenleyerek bu argümana karşı çıktıkları söylenebilir.

1'. Tanrı, B'nin gerçekleşeceğine zaman dışı olarak yanılmaz biçimde inandı.

Bu çözümün savunucularına göre argümandaki Öncül 1 bu biçimde yeniden düzenlendiğinde eylemlerimize zorunluluk yükleyip liberteryan özgür iradeyi dışlayan Öncül 2'deki ilineksel zorunluluk da ortadan kalkmaktadır. Çünkü Tanrı bizim için gelecekte olan özgür seçimlerimizi *önceden* değil zaman dışı sonsuzluğundan görmekte ya da bilmektedir.

Eleonore Stump ve Norman Kretzmann, 1981 yılındaki çalışmalarında zaman dışı sonsuzluğu Boethius'un sonsuzluk tanımından esinlenerek yeniden yorumlayıp ortaya koymuşlar ve sonrasında da bu sonsuzluk anlayışının tanrısal önbilgi – özgür irade sorununun çözümü için kullanılabileceğini savunmuşlardır. Tanrı'nın sonsuzluğunun gerek zamansal süreklilik gerekse zaman dışı ancak yalıtılmış durgun tek bir an gibi anlaşılmasına karşı çıkmışlardır.¹⁷

Boethius'un "*Sonsuzluk, sınırsız bir yaşama bütünüyle, aynı anda ve tam hakimiyettir.*" biçimindeki tanımını, Stump ve Kretzmann, dört öğede ele almışlardır. Bunlardan birincisi sonsuz varlığın yaşamının olması, ikincisi bu yaşamın bir başlangıcı ve bitişi olmaması anlamında sınırsız olmasıdır. Sınırsız yaşam kavramı beraberinde üçüncü bileşen olan süre kavramını gündeme getirir çünkü yaşamı olmak süre kavramını beraberinde getirir. Dördüncü bileşen ise yaşama tam hakimiyet ya da ona tek bir kezde sahip olmaktır.¹⁸

15 Zikri Yavuz, *İnsan Hürriyeti Açısından Tanrı'nın Ön Bilgisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006, s. 15, 16.

16 William Lane Craig, *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*, s. 107.

17 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Eternity", *The Journal of Philosophy*, Vol. 78, No. 8, Ağustos 1981, s. 430.

18 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Eternity", s. 431-434.

Hiçbir zamansal olay, yukarıdaki belirtilen anlamda sonsuz olan bir varlık ile daha önce olma ya da daha sonra olma ilişkisi içinde olamaz. Çünkü bu, sonsuz varlığın zamansal dizinin bir parçası olması anlamına gelir. Sonsuz varlık, eksiksiz bir biçimde yaşama sahip olup, onun şimdiki varlığı vardır ancak buradaki 'şimdi' zamansal olayların şimdi var olmaları ile eş anlamlı değildir. Dolayısıyla sonsuz biçimde var olma ne zamana indirgenebilir ne de zamanın gerçekliği ile uyumsuzdur.¹⁹

Sonsuz varlığın var olması süre içerir ama bu süre ardıllık içermeyen, birbirini izlemesi söz konusu olmayan bir biçimdedir. Sonsuz varlık, ardıllığı dışladığı için sonsuz varlık vardı ya da sonsuz varlık var olacak denemez. O yalnızca vardır. Sonsuz varlık şimdi vardır ama bu şimdi zamansal şimdi değildir. Geçmiş ve geleceği olduğu söylenemeyen sonsuz, şimdi tek bir an ya da anlık değildir, tersine uzatılmıştır; çünkü sonsuzluk, yaşam özelliğinden dolayı süre kavramını gerektirir. Bunun yanında zamansal şimdi ise süresiz bir andır. Sonsuz şimdi ise geçmiş ve geleceği olmayan sonsuz biçimde yayılmış süredir.²⁰

Stump ve Kretzmann, zaman dışı sonsuz varlık olarak Tanrı'nın zamansal olaylarla ilişkisini açıklayabilmek için 'eşanlılık' kavramını çeşitli biçimleriyle şöyle ortaya koyarlar:

Zamansal Eşanlılık: Tek ve aynı zamanda var olma ya da gerçekleşme.

Sonsuz Eşanlılık: Tek ve aynı sonsuz şimdide var olma ya da gerçekleşme.

Görelî Eşanlılık: Belirli bir gözlemcinin referans sistemine göre aynı zamanda var olma ya da gerçekleşme.

Sonsuz-Zamansal (SZ) Eşanlılık: Her x ve her y için, x ve y, SZ-eşanlıdır ancak ve ancak

(i) x ve y'den biri sonsuz diğeri zamansaldır ya da tersi;

ve

(ii) Belirli bir sonsuz referans sistemindeki A gözlemcisine göre, x ve y şimdidir ya x sonsuz şimdide ve y zamansal şimdi olarak gözlemleniyorsa ya da tersi;

ve

19 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Eternity", s. 434.

20 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Eternity", s. 434, 435.

(iii) Sınırsız sayıdaki zamansal referans sistemlerinden birindeki B gözlemcisine göre, x ve y şimdidir ya x sonsuz şimdi olarak gözlemleniyorsa ve y zamansal olarak şimdi ise ya da tersi.²¹

Sonsuz bir varlık ile zamansal bir varlığın eşanlılığını ortaya koyan sonsuz-zamansal eşanlılık tanımına göre x , y 'ye göre ne öncedir ne de sonradır. Bununla beraber x ve y ne zamansal eşanlıdır ne de hem x hem y sonsuz olup sonsuz eşanlıdır. Çünkü SZ-zamansal eşanlılık bağıntısına giren iki varlık türünden biri sonsuz, diğeri zamansal olmak üzere iki ayrı varlık tipindedir. Bu iki ayrı varlık tipinin birbiriyle eşanlılığının zamansal eşanlılık ya da sonsuz eşanlılık olarak anlaşılması birinin varlık tipinin diğerine indirgenmesi anlamına gelir. Bu, zamansal olanı sonsuz olana ya da sonsuz olanı zamansal olana indirgeme yoluyla olabilir. Bu indirgemelerden birincisi zamanın ikincisi ise sonsuzun bizim için aldatıcı olduğu anlamına gelir. Ancak tersine her iki varlık tipi de gerçektir.²²

Sonsuz bir varlık ile zamansal bir varlık arasındaki SZ-eşanlılık bağıntısı simetriktir ancak yansımali ve geçişken değildir. Yukarıda belirtilen x olayı, y olayı ile SZ-eşanlı ise y olayı da x olayı ile SZ-eşanlıdır dolayısıyla SZ-eşanlılık bağıntısı simetriktir. Ancak x olayı, kendisi ile SZ-eşanlı değildir çünkü SZ-eşanlılık bağıntısı, ancak bir sonsuz ile bir zamansal olay arasında gerçekleşebilir. Sonsuz bir olay olarak x olayının kendisi ile ancak sonsuz eşanlılık bağıntısı vardır. Dolayısıyla SZ-eşanlılık bağıntısı yansımali değildir. Diğer yandan SZ-eşanlılık bağıntısı geçişken bir bağıntısı olsaydı, x sonsuz olayının y zamansal olayı ile SZ-eşanlı olması ve x sonsuz olayının z zamansal olayı ile SZ-eşanlı olması, y ve z zamansal olaylarının SZ-eşanlı olmasını gerektirirdi. Bu durum ise y zamansal olayı (1920 yılında gerçekleşmiş olsun) ile z zamansal olayının (2017 yılında gerçekleşmiş olsun) SZ-eşanlı olması gibi saçma bir sonuca bizi götürürdü.²³

Zamansal olaylar olan y ve z ancak ikisi de aynı zamanda var olsaydı ya da gerçekleşseydi eşanlı olabilirdi ki bu eşanlılık, zamansal eşanlılık olurdu. Sonsuz varlık, bütün yaşamı ise herhangi bir zamandaki olay ile SZ-eşanlıdır ve her olay ile beraber var olmaktadır. Örneğin bu sonsuz varlık benim hem doğmam hem de bu yazıyı yazmam, hem de ölümüm ile SZ-eşanlıdır. Bu nedenle, Stump-Kretzmann ikilisi, sonsuz varlığın yaşamını zamansal olmayan süre (*atemporal duration*) kavramı ile anlatırlar.²⁴

21 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Eternity", s. 435-439.

22 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Eternity", s. 433, 439-440.

23 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Eternity", s. 439-440.

24 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Eternity", s. 441, 443.

Stump ve Kretzmann, Tanrı'nın zaman dışı sonsuzluğu anlayışlarını ve Tanrı'nın zamansal varlıklarla ilişkisini sağlayan SZ-eşanlılığı tanrısal egemenlik – özgür irade sorununa da uygular. Bunu yaparken öncelikle zaman dışında bulunan Tanrı'nın gelecekte olacak olumsal olayları önceden bilemeyeceğini belirtirler ancak bunun nedeni, zaman dışı anlamında sonsuz Tanrı'nın zamansal hiçbir olayla zamansal ilişki içinde bulunmamasıdır. Zaman dışı Tanrı, bizim zamansal bakış açımıza göre gelecek zaman kipinde olan bu olayların şimdi olarak bilincindedir. Benzer biçimde Tanrı, geçmiş zamandaki olayları değiştiremez. Ancak bu, bizim zamansal bakış açımıza göre geçmiş zaman konumunda olan olayların Tanrı için geçmiş zamanda olmamasından kaynaklanır. Buna karşın Tanrı, bizim için geçmiş olan olayları kendisi için gerçekten oluyormuş olmasından dolayı değiştirebilir.²⁵

Tanrı'nın bizim için gelecek zamanda olan olayları zaman dışı sonsuzluğunda bilmesinin nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin iki seçenek, Stump ve Kretzmann'a göre, şöyledir (t-100 zamansal şimdi, dolayısıyla t gelecek zaman ve A belirli bir kişinin belirli bir eylemi olsun):

- I. Şu an (zamansal şimdi) öyledir ki t'de A'nın gerçekleşeceği Tanrı'nın sonsuz şimdindedir.
- II. Şu an (sonsuz şimdi) öyledir ki t'de A'nın gerçekleşeceği Tanrı'nın sonsuz şimdindedir.²⁶

Yukarıdaki önermeyi Tanrı'nın bizim için gelecek zaman olan t'de A'nın gerçekleşmesini bilmesi olarak ortaya koyarsak;

- I. Şu an öyledir ki Tanrı, t'de A'nın gerçekleşeceğini biliyor.

Bu (III) önermesinden aşağıdaki liberteryan özgür iradeyi dışlayan sonuçta geçerli biçimde ulaşılır.

- II. Şu an öyledir ki t'de A gerçekleşecektir.

Stump ve Kretzmann, yukarıda ortaya koydukları Tanrı'nın sonsuzluğu anlayışı ve SZ-eşanlık bağıntısı doğrultusunda Tanrı'nın zamansal olaylara ilişkin zaman dışı bilgisinin I değil II biçiminde ele alınması gerektiğini ileri sürmektedirler. Çünkü I, Tanrı'nın bir önermeyi bilmesini ya da bir olayın Tanrı için şimdi olmasını, zamansal şimdide gerçekleşiyor olarak ortaya koyar ki bu Tanrı'nın zaman dışı sonsuzluğuna aykırıdır.²⁷ III öner-

25 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Eternity", s. 453, 454.

26 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Prophecy, Past Truth, and Eternity", *Philosophical Perspectives*, Vol. 5, 1991, s. 408.

27 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Prophecy, Past Truth, and Eternity", s. 409.

mesinden IV önermesindeki sonucu elde etmek için ise III önermesindeki Tanrı'nın bilgisinin I'deki gibi ele alınması gereklidir. II ve III önermelerinden IV sonucunun elde edilmesi, ancak SZ-eşanlılık bağıntısının geçişken bir bağıntı olması ile olanaklı olur. Bu durum daha açık bir biçimde şöyle ortaya konabilir:

- a. Zamansal şimdi (t-100), Tanrı'nın t'de A'nın gerçekleşeceğini bilmesi ile SZ-eşanlıdır.
- b. Tanrı'nın t'de A'nın gerçekleşeceğini bilmesi ile t'de A'nın gerçekleşmesi SZ-eşanlıdır.
- c. Sonuç: Zamansal şimdi (t-100), t'de A'nın gerçekleşmesi ile SZ-eşanlıdır.

Eğer SZ-eşanlılık bağıntısı geçişken bir bağıntı olsaydı a ve b'den c sonucunu çıkarmak geçerli bir çıkarım olurdu ancak bu bağıntı geçişken bir bağıntı olmadığı için c geçerli biçimde elde edilemez.²⁸ Benzer biçimde zaman dışı sonsuzluk düşüncesine göre gelecek zamandaki olumsal olayların Tanrı için şimdi olması, bu olayların zamansal olarak gerçekleştikleri an ile Tanrı'nın sonsuz şimdisinin SZ-eşanlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ilişkiden bu olayların zamansal olarak şimdi oldukları sonucu çıkarılamaz. Gelecek zamandaki olayların Tanrı için şimdi olmasının, bu olayları Tanrı'nın gerçekte olduğu gibi görmesi olarak yorumlanması durumunda ise bu olaylar gerçekleşmesi kaçınılmaz olaylar olur ki bu da liberteryan özgür iradeyi dışlar.²⁹

Stump ve Kretzmann, bizim için gelecek zamanda olan bir 'p' olayının Tanrı ile SZ-eşanlı olmasının, bizleri "şu anda p gerçekleşmektedir" düşüncesine ittiğini kabul ederler. Ancak bu düşüncelerin Tanrı'nın sonsuz bakış açısı ile bizim zamansal bakış açımızı ayırt edemediğini belirtirler. Çünkü zaman ve sonsuzluk, iki ayrı varoluş biçimidir. Tanrı'nın zaman dışından bizim için gelecek konumunda olan olumsal olayları görmesi bu olaylara ancak şimdi var olmanın getirdiği kaçınılmazlığı getirir. Bizim çevremizdeki bir kişinin şu anki yaptıklarını gözlemlememiz, onu yapıyor olduklarında özgür olmaktan alıkoymuyorsa, Tanrı'nın zaman dışı bir varlık olarak zamansal olaylarla ilişkisi de bu olayları önceden belirlemez.³⁰

Katherin Rogers ve Anselmci Zaman Dışı Sonsuzluk

Katherin Rogers, son yıllarda yaptığı çalışmalarda Anselm'in (1033-1109)

28 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Prophecy, Past Truth, and Eternity", s. 411.

29 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Prophecy, Past Truth, and Eternity", s. 411, 412.

30 Eleonore Stump, Norman Kretzmann, "Prophecy, Past Truth, and Eternity", s. 417-419.

tanrısal sonsuzluk ve zaman doğasına ilişkin anlayışından esinlenerek Tanrı'nın zaman dışında olmasının tanrısal önbilgi – özgür irade sorununu çözebileceğini savundu. Rogers'ı daha önce anılan zaman dışı sonsuzluk çözümü savunucularından ayıran, B-zaman teorisi ile geçmiş, şimdi ve geleceğin eşit düzeyde gerçek olduğunu ve dört boyutçuluğu (*four-dimensionality*) benimsemesidir. Hatırlanacağı gibi Stump ve Kretzmann, Tanrı'nın bizim için gelecek olan olaylarla SZ-eşanlı olduğunu savunmalarına karşın gelecekteki olayların şimdiki olaylar gibi şu anda var olduklarına açık biçimde karşı çıkmışlardı.

Rogers, Anselm'e göre Tanrı'nın yalnızca zaman dışında olmadığını bununla beraber bütün uzay-zamanın eşit biçimde var olduğunu ve hepsinin Tanrı için şimdi olduğunu belirtir. Rogers, tanrısal şimdi ile zamansal şimdiyi eş anlamlı kullanmaktan kaçınmak adına birincisini şimdi* olarak ortaya koyar. Çünkü tanrısal şimdiden önce olan geçmiş bir olay olmadığı gibi O'nun için gelecek olan bir olay da yoktur. O, ne durağan bir noktada ne de herhangi bir tür uzanım ya da süredir.³¹ Tanrı'nın sonsuzluğu, O'nun doğası ve yaşamının özdeş, basit-parçasız olması ve değişmemesi olarak anlaşılmalıdır. Tanrı, geçmiş, şimdi ve geleceği eş anlamlı olarak bilir. Bu yoruma göre "...bütün zaman Tanrı için şimdi değildir, çünkü var olan her şey şimdidir."³² Zaman, bütün uzayı kapsayan dördüncü boyut iken; tanrısal sonsuzluk, bütün uzay ve zamanı içeren beşinci boyuttur. Beşinci boyut olarak tanrısal sonsuzluk, bütün zamanı ve zamanda var olan her şeyi kuşatır. Eğer bütün zamanlar, Tanrı'nın gözünde eşit düzeyde gerçek ise hepsi gerçektir. Ayrıcalıklı bir "şimdi" yoktur. Bizim sınırlı bakış açımız var olma açısından ayrıcalıklı bir şimdi düşüncesine neden olur.³³³⁴

Tanrı'nın bilgisi çıkarımsal değil doğrudan ya da algısal bilgidir. Çünkü birincisi, ikincisine göre daha sınırlıdır. Tanrı, mutlak yetkin varlık olarak geçmiş, şimdi, geleceği olabilecek en iyi biçimde bilmelidir ki bu doğrudan bilme ile olur. Bu da ancak zamanın doğasına ilişkin kipsiz görüş ya da zamana ilişkin B-zaman teorisinin doğru olmasıyla sağlanabilir.³⁵ An-

31 Katherin A. Rogers, "The Necessity of the Present and Anselm's Eternalist Response to the Problem of Theological Fatalism", *Religious Studies*, Vol. 43, No. 1, Mart 2007, s. 29.

32 Katherin A. Rogers, "Anselmian Eternalism: The Presence of a Timeless God", *Faith and Philosophy*, Vol. 24, No. 1, Ocak 2007, s. 3, 4.

33 Katherin A. Rogers, "Anselmian Eternalism: The Presence of a Timeless God", s. 6, 8, 12, 13.

34 Rogers'ın Anselm'in tanrısal sonsuzluk ve zaman anlayışını bu biçimde yorumlamasına yönelik bir eleştiri ile bu eleştiriye yanıt için bkz. Brian Leftow, "Anselmian Presentism", *Faith and Philosophy*, Vol. 26, No. 3, Temmuz 2009, s. 297-319 ile Katherin Rogers, "Back to Eternalism: A Response to Leftow's 'Anselmian Presentism'", *Faith and Philosophy*, Vol. 26, No. 3, Temmuz 2009, s. 320-338.

35 Katherin A. Rogers, "Anselmian Eternalism: The Presence of a Timeless God", s. 12.

selm'in zamanın doğasına ilişkin böyle bir görüşü benimsemesinin nedeni, Rogers'a göre, tanrısal önbilgi ile özgür seçimlerimizin bağdaştırılması kaygısında yatar.³⁶

Rogers'ın Anselmci tanrısal sonsuzluk anlayışına göre bütün zaman Tanrı'nın önünde olduğu için insanların yaptıkları seçimler onun için şimdidir. Tanrı, insanların yaptıkları seçimleri bilir çünkü bu seçimleri görür. Dolayısıyla insanların seçimleri, Tanrı'nın bilgisinin kaynağıdır. Rogers, Augustine, Boethius ve Aquinas'ın insanların seçimlerinin Tanrı'nın bilgisinin kaynağı olması görüşünü reddettiğini ancak Anselm'in liberteryan özgür iradenin gerekliliği için bunu onayladığını belirtir.³⁷

Bu amaç doğrultusunda, Rogers, şimdinin de geçmiş ve zaman dışı sonsuz gibi belirlenmiş olduğunun gösterilebileceğini savunur. Eğer bir kişi şimdi A eylemini yapmayı seçerse, Tanrı bunu bilmektedir. Tanrı'nın bilgisi başka türlü olamayacağı için o kişinin yaptığı seçimden başkasını yapması olanaksızdır ve bu seçim özgür değildir. Ancak bu Anselm'in ardıl (*consequent*) zorunluluk adını verdiği liberteryan özgür irade ile uyumsuz olmayan zorunluluktur. Çünkü özgür seçimin ardıl zorunluluğu nedensel olmayan, olaya kişinin kendisinin yüklediği bir zorunluluktur. Tanrı'nın söz konusu kişinin şimdi A eylemini yapmayı seçtiğini bilmesi, "şimdi A eylemini yapmayı seçmesi zorunludur" önermesini gerektirir. Ancak kişi, yaptığı seçimle bu zorunluluğun mutlak kaynağıdır ve kişinin seçimi için nedensel belirlemin söz konusu değildir.³⁸

Anselm'in ortaya koyduğu ardıl zorunluluk, ilineksel zorunluluktan farklıdır. Çünkü ilineksel zorunluluk, bir olayın geçmişte olmasından kaynaklanmaktadır. Dahası ilineksel zorunluluk A-zaman teorisini gerektirirken ardıl zorunluluk B-zaman teorisi ile de uyumludur. İlineksel zorunluluğu anlamlı kılan, birtakım olayların gerçekten geçmişte olmasıdır. Ancak zamansız ya da dört boyutlu evrende bütün zamanlar eşittir. Zamansal bir varlığın şimdi olarak algılandığı belirli bir anın geçmiş ya da gelecek olarak ele aldığı diğer anlara göre ayrıcalığı yoktur. Bir olayın ancak geçmiş ya da şimdi olma özelliğini aldığı anda zorunlu duruma gelmesi B-zaman teorisinin yanlış olmasını gerektirir. Dört boyutçuluk görüşüne göre ise belirli bir zamanda gerçekleşen bir olaya ilişkin bir cümle ne zaman söylenirse söylensin doğrudur.³⁹

36 Katherin A. Rogers, "Anselmian Eternalism: The Presence of a Timeless God", s. 6.

37 Katherin A. Rogers, "Anselmian Eternalism: The Presence of a Timeless God", s. 18, 19

38 Katherin A. Rogers, "Anselmian Eternalism: The Presence of a Timeless God", s. 17, 18

39 Katherin A. Rogers, "The Necessity of the Present and Anselm's Eternalist Response to the Problem of Theological Fatalism", s. 41, 42.

Anselmci tanrısal sonsuzluğun dört boyutçuluğu gerektirdiği göz önünde bulundurulduğunda, A-zaman teorisine göre geçerli olan ilineksel zorunluluğun benzeri olarak zaman dışı şimdinin zorunluluğu söz konusudur. İnsanlar Tanrı'nın sonsuz biçimde bildiğinden başkasını seçemezler. Tanrı, bir kişinin t anında B seçimini yaptığını biliyorsa, bu kişi bu seçimi zorunlu olarak yapacaktır. Ancak bu seçim liberteryan anlamda özgür bir seçim olduğu için Tanrı'nın bilgisi bu seçimin bir sonucudur.⁴⁰

Zaman Dışı Sonsuzluk Çözümünün Değerlendirilmesi

Zagzebski ve Zaman Dışı Sonsuzun Değiştirilemezliği

Gerek Boethius ve Aquinas gerekse Stump-Kretzmann ikilisinin tanrısal önbilgi – özgür irade sorununun çözümü olarak Tanrı'nın sonsuzluğunun zamanda süreklilikten daha çok zaman dışında var olması olarak anlaşılması gerektiğini ortaya koyarken ana güdüleri, zaman dışı sonsuzluğun zamansal olarak geçmişten daha çok zamansal olarak şimdiye benzediği düşüncesidir.

Zagzebski ise varlıksal açıdan zaman dışı sonsuzluğun zamansal şimdiden zamansal geçmişe benzediğini, dolayısıyla zamansal geçmişin değiştirilemezliği ya da ilineksel zorunluluktan kaynaklanan sorunun zaman dışı sonsuzluk çözümü için de geçerli olduğunu savunur. Bu durumda Tanrı'nın zaman dışı olması ile geçmişin zorunluluğu ya da ilineksel zorunluluğun yerini zaman dışı sonsuzluğun zorunluluğu alır. Böylece 'tanrısal önbilgi'den kaynaklanan sorun 'tanrısal zaman dışı bilgi'den kaynaklanan sorun olarak yeniden karşımıza çıkar.⁴¹

Zagzebski şu soruyu sorar: “Ancak zaman dışı sonsuzluktan (*eternity*) daha belirlenmiş-değişmez (*fixed*) ne olabilir?”. Zaman dışı varlık olan Tanrı da inançları da değişmezdir. Örneğin 'p' zaman dışına ilişkin bir durum ise 'p değıldir'i gerçekleştirecek bir güç gözükmemektedir. Tanrı'nın gelecekle ilgili geçmişteki inançlarının değiştirilemeyeceğine ilişkin sezgilerimize benzer biçimde Tanrı'nın zamansal olaylarla ilgili zaman dışı inançlarının da değiştirilemeyeceğine ilişkin güçlü sezgilerimiz bulunmaktadır. Nasıl ki Tanrı'nın geçmiş zamandaki inançları geçmişin ilineksel zorunluluğu nedeniyle değiştirilemez ise zaman dışı olgular olan Tanrı'nın zaman dışı inançları da geçmişe ilişkin olgular gibi değiştirilemezdir. Dolayısıyla Tanrı'nın gelecekteki seçimlerimize ilişkin zaman dışı inançları, bu seçimlere zorunluluk yükler ve liberteryan özgür iradeyi dışlar. Eğer geçmiş olayların gelecekte olacak olaylarda bulunmayan bir belirlenmişliği varsa zaman dışı var-

40 Katherin A. Rogers, “The Necessity of the Present and Anselm's Eternalist Response to the Problem of Theological Fatalism”, s. 43, 44.

41 Linda Trinkaus Zagzebski, *The Dilemma of Freedom and Foreknowledge*, s. 60.

lık alanı da benzer ontolojik gerçekliğe ve belirliliğe sahiptir. Dolayısıyla bu açıdan zaman dışı gerçeklik, şimdiden daha çok geçmişe benzemektedir.⁴²

Bu eleştiride tanrısal önbilgi – özgür irade sorununa getirilen Tanrı'nın zaman dışılığı çözümüne karşı Öncül 2'de yeni bir tür zorunluluğun ortaya konduğu söylenebilir. Hatırlanacağı gibi Tanrı'nın zaman dışılığı çözümünü savunanların Öncül 1'i aşağıdaki gibi güncelledikleri belirtilmiştir.

1'. Tanrı B'nin gerçekleşeceğine zaman dışı olarak yanılmaz biçimde inandı.

Zaman dışı sonsuzluk çözümüne getirilen bu eleştiride ise Öncül 2'nin aşağıdaki gibi yeniden ortaya konduğu söylenebilir.

2'. Şu anda (şimdi) Tanrı'nın B'ye zaman dışı biçimde inanmış olması zorunludur-değiştirilemezdir. (*Zaman dışı sonsuzun zorunluluğu*)

Bu eleştirinin gücünü Aquinas'ın, yukarıda aktarılanlar dışında, tanrısal bilgi, egemenlik ve özgür irade arasındaki ilişki ile ilgili yazdıklarında da görebiliriz. Daha önce belirtildiği gibi Aquinas'a göre, bakış bilgisi Tanrı'nın zamansal olarak var olanlara ilişkin bilgisidir. Ancak Tanrı'nın bilgisi yalnızca var olanlarla sınırlı değildir. Tanrısal bilgi, Tanrı'nın kendini ya da kendi özünü bilmesinden dolayı sahip olduğu var olmayanların bilgisini de içerir. Bu bilgi, tanrısal güç ile yaratılabileceklerini dolayısıyla bütün olanakları içeren bilgidir. Basit anlama bilgisi (*knowledge of simple understanding*) ya da Basit Bilgi olarak adlandırılan bu bilgi türü, Tanrı'nın yaratabileceği bütün olanaklı evrenlerin bilgisidir. Tanrı'nın bakış bilgisi kapsamında olanlar, üç ayrı biçimde bilinebilir. Bunlar, Tanrı'nın yaratabildikleri olarak var olanlar, zamansal dizi içinde ikincil nedenleri aracılığıyla var olanlar ve kendilerinde var olanlardır. Yalnızca yaratılabilir olanlar ise tanrısal öz ve güçle ilişkili olarak bilinir.⁴³

Diğer yandan Tanrı'nın kendisi dışında hiçbir şeye ilişkin doğrudan bilgisi yoktur. Tanrısal öz, Tanrı'nın doğrudan bilgisinin tek nesnesi olmasına karşın, bu yolla bütün var olanların bilgisine dolaylı yoldan sahiptir.⁴⁴

Bilinenlerin nedeni bilenin bilmesi midir yoksa bilenin bilgisinin nedeni bilinen midir sorusuna Aquinas, insanlar söz konusu olduğunda insan

42 Linda Trinkaus Zagzebski, *The Dilemma of Freedom and Foreknowledge*, s. 60, 61. Zaman dışı sonsuzluk çözümüne karşı ortaya konan benzer bir eleştiri için bkz. Hugh Rice, "Divine Omniscience, timelessness, and the power to do otherwise", *Religious Studies*, Vol. 42, No.2, Haziran 2006, s. 126, 127.

43 William Lane Craig, *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*, s. 99, 102.

44 William Lane Craig, *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*, s. 118, 119.

bilgisinin nedeninin bilinenler olduğunu belirtir. Ancak Tanrı söz konusu olduğunda tanrısal zihin bilgisi yoluyla bilinenlerin nedenidir. Çünkü Tanrı, zamansal değil zaman dışı olduğu için Aquinas'a göre zamansal olan sonsuz olana etki edemez.⁴⁵

Aquinas, Tanrı'nın yaratabildiklerini bilmesinin tek başına var olanların bilgisi için yeterli olmadığını belirtir. Tanrı'nın yaratabildiklerine ilişkin bilgisi iradesi ile bir araya geldiğinde var olanların nedeni olur. Yani Tanrı, kendi özünü bilerek nasıl bir dünya yaratabileceği konusunda seçenekleri bilir. Tanrı'nın bu bilgisi nasıl bir dünya yaratmak istediğine ilişkin bilgisi ile bir araya geldiğinde var olan dünyanın nedeni konumunda olur.⁴⁶ Bu durumda Tanrı'nın yaratabileceği dünyaların bilgisi olan basit bilgi ile yaratılmış ya da var olan dünyanın bilgisi olan bakış bilgisine ek olarak nasıl bir dünya yaratmayı irade ettiği ya da seçtiğine ilişkin bilgi olan "uygun bulma bilgisi (*knowledge of approbation*)" ya da Özgür Bilgisi de vardır.⁴⁷

Tanrı'nın nasıl bir evren yaratacağına ilişkin bilgisi, iradesinden kaynaklanmaktadır ve bu bilgi kapsamında insanların gelecekteki özgür seçimleri de vardır. Tanrı, mutlak iradesiyle yaratacağı evrenin her anını en ince ayrıntısına kadar belirlemektedir ve evrene eksiksiz bir egemenliği vardır. Bize göre gelecekteki olaylar ve özgür seçimlerimiz henüz gerçekleşmemiş olsa bile Tanrı nasıl bir evren yaratmayı irade ettiğini bildiği için eksiksiz ve yanılmaz biçimde bunları bilir. Gelecekteki olaylar ve seçimlerimiz de Tanrı'nın zamansal sonsuzda irade ettiğinden başka türlü olamaz. Bu da liberteryan özgür iradeyi dışlar ve Zagzebski'nin zamansal sonsuzun değişmezliği eleştirisi, Aquinas için geçerli gözükmektedir. Aquinas'ın tanrısal bilgi ve egemenlik anlayışı içinde insanlar için ancak bağdaşırıcı özgür iradeden söz edilebilir. Tanrı evrene ilişkin her olayı eksiksiz biçimde belirlediği için teolojik belirlenimcilik söz konusudur.

Aquinas'ın iki zorunluluk tipi arasında yaptığı ayrım da insanların liberteryan anlamda özgür iradesini sağlamak açısından yararsızdır. Tanrı'nın şu an olduğu gibi bir evreni yaratmasının O'nun için zorunlu olmadığı doğrudur. Tanrı, şu an var olandan farklı bir evren yaratabilirdi. Dolayısıyla Aquinas'ın çözümü, Tanrı'ya başka türlü eyleyebilme anlamında özgürlüğü

45 William Lane Craig, *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*, s. 121.

46 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Part I, Q 14, A 8.

47 William Lane Craig, *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*, s. 124.

yani liberteryan özgür iradeyi sağlamaktadır. Bununla beraber Tanrı, belirli bir olanaklı evreni yaratıp gerçekleştirmeyi istediğinde, o evren bütünüyle Tanrı'nın istediği gibi gerçekleşmek durumundadır ki, bu evrene ilişkin içerik içinde insanların seçimleri de vardır. Bu durumda insanların seçimleri de Tanrı'nın iradesi doğrultusunda gerçekleşecektir. Bu da insanlara liberteryan özgür iradeden söz edecek alanın kalmaması demektir.

David Kyle Johnson ve Ontolojik Belirlilik

David Kyle Johnson, tanrısal önbilgi – özgür irade sorununu ilineksel zorunluluk yerine ontolojik modalite üzerinden ele alır. Eğer bir şey belirlenmiş gerçeklik ya da var olanlarla uyumsuz değilse gerçekleşmesi olanaklıdır.⁴⁸ Özgür irade konusunda ise bir eylemin yapıldığı anda edindiği zorunluluğun o eylemi özgür olmaktan çıkaracağına karşı çıkarak özgür biçimde eylemenin ölçütü olarak aşağıdaki ilkeyi ortaya koyar;

“Bir eylem ancak o eylem gerçekleştirilmeden önce o eylemi gerçekleştirmek ontolojik olarak olanaklı ise özgürdür.”⁴⁹

Bu ilkeyi savunmak için ise özgür eylemlerimiz *öncesinde* o eylemi yapıp yapmama konusunda düşündüğümüzü ve bu süreçte nasıl eyleyeceğimizin henüz belirlenmediğini belirtir. Bu düşünme sürecinde o eylemi yapmamız da yapmamamız da olanaklıdır.⁵⁰

Johnson, yalnızca tanrısal önbilgi değil geleceğe dönük herhangi bir bilgi türünün özgür irade için sorun oluşturduğunu belirtir. Çünkü bir önermeyi bilmek, o önermenin doğru olmasını gerektirir. Her doğru önermenin de bir doğru kılıcı (*truthmaker*) olmalıdır. Bu ise eğer gelecekteki seçimlerimiz biliniyorsa geleceğin var olduğunu ve ontolojik belirlenmişliğini getirir. Bu da Johnson'ın ortaya koyduğu özgür iradeye ilişkin ilkeye aykırıdır. Johnson'a göre, Tanrı'nın zaman dışında olması ve önbilgisi yerine zaman dışı bilgisinin olması sorunu çözmez, tersine pekiştirir. Çünkü Tanrı zaman-gelecekteki seçimlerimizi biliyorsa; bu durum, geleceğin geçmiş ya da şimdi gibi var olmasını gerektirir. Gelecekteki seçimlerimizi özgür olmaktan alıkoyan, doğrudan Tanrı'nın bunları bilmesi değil Tanrı'nın bu doğruları bilebilmesi için bu doğruları doğru kılan geleceğe ilişkin olguların var olmasıdır. Geleceğe ilişkin doğrular varsa, bunları doğru kılacak varlıksal

48 David Kyle Johnson, “God, fatalism, and temporal ontology”, *Religious Studies*, Vol. 45, No. 4, Aralık 2009, s. 438.

49 David Kyle Johnson, “God, fatalism, and temporal ontology”, s. 440.

50 David Kyle Johnson, “God, fatalism, and temporal ontology”, s. 440, 441.

öğeler olarak ilgili gelecek olay ya da olgular var olmalıdır. Dolayısıyla geleceğe ilişkin bilgi dört boyutçuluğu gerektirir.⁵¹

Johnson, Rogers'in Anselmci sonsuzluk ve dört boyutçu zaman anlayışına gönderimle savunduğu özgür irade anlayışının gerçek anlamda liberteryan olmadığını savunur. Rogers'a göre bir seçimin liberteryan anlamda özgür biçimde yapılmış olması için dışsal güçlerce belirlenmemiş olması ve eyleyenin bu seçimin kaynağı olması gerekmektedir. Buna karşın Johnson'un bir eylemin özgür olması için gerekli gördüğü koşulu sağlamaz. Çünkü o eylemi yapma anının *öncesinde* o eylemi yapmaması olanaksızdır. Bunun nedeni gelecek, şimdi ve geçmişin eş biçimde var ve belirlenmiş olmasıdır.⁵²

Jeffrey Green ve Katherin Rogers, Johnson'un eleştirisinde ortaya koyduğu özgür irade için gerekli ilkeye karşı çıkar. Green ve Rogers'a göre, belirli bir eylemi özgür biçimde eylemek için o eylem *öncesinde* başka türlü eylemenin olanaklı olması koşulu dört boyutçuluğa karşı daha baştan şimdici-liği⁵³ doğru varsaymaktır. Çünkü dört boyutçuluğa göre bir kişinin belirli bir anda yaptığı eylem, o andaki eylemi yapmış olmasına neden olur ve bu eylemi ontolojik olarak zorunlu kılar. Bu eylem, dört boyutlu evrende bütün zamanlarda ontolojik olarak zorunludur ancak kişi o eylemi özgürce seçtiği için bu durum geçerlidir.⁵⁴

Green ve Rogers'ın Johnson'ın eleştirisine verdiği yanıt doğru gözük-mektedir. Johnson'un belirttiği, bir seçimi özgür biçimde yapıyor olmamız için o seçim *öncesinde* nasıl bir seçim yapmamız konusunda düşünüyor olduğumuz sezgisel olarak doğrudur ancak bu sezgimize dayanarak Rogers'ın görüşünü eleştirmek yanlış gözükmektedir. Çünkü Rogers'ın görüşü bu ilke öncesinde sezgilere aykırı başka bir görüş olan B-zaman teorisi ve dört boyutçuluğu savunmaktadır. Bu görüşün kaçınılmaz sonucu olarak şimdiden önce ya da sonra dediğimiz anlar şimdi ile eşit biçimde vardır ve Johnson'un liberteryan anlamda özgür seçim için gerekli gördüğü ilke, dört boyutçu

51 David Kyle Johnson, "God, fatalism, and temporal ontology", s. 442-444. Johnson, dört boyutçuluğu benimsemememiz durumunda geleceğe ilişkin hiçbir doğrunun olamayacağını savunmaz. Örneğin özgür olmayan olaylar ya da eylemlere ilişkin doğrular olabilir. Çünkü şu anki fiziksel durum gelecekteki kimi olayları belirleyebilir ve gelecekteki bu doğruların doğru kılıcıları olarak işlev görebilir. (s. 450)

52 David Kyle Johnson, "God, fatalism, and temporal ontology", s. 450.

53 Şimdencilik (*Presentism*), geçmiş, şimdi ve gelecek üçlüsü içinde yalnızca şimdinin var olduğunu savunan görüştür ve A-zaman teorisi ile uyumludur.

54 Jeffrey Green, Katherin Rogers, "Time, foreknowledge, and alternative possibilities", *Religious Studies*, Vol. 48, No. 2, Haziran 2012, s. 158. Green ve Rogers, bu çalışmalarında geçmiş, gelecek ve bu ikisi içindeki bütün zamanların şimdi ile eşit biçimde gerçek olduğu görüşünü dört boyutçuluk yerine İngilizce "*isotemporalism*" olarak adlandırmışlardır.

görüşte karşılanamamaktadır. Bununla beraber liberteryan özgür irade söz konusu olduğunda gerekli görülen seçimin belirlenmemiş olması yani belirlenimciliğin dışlanması ve seçimin eyleyenin kendisine bağlı olması, Rogers'a göre, sağlanmaktadır.

Rogers'a karşı getirilecek daha güçlü eleştiri, tanrısal bilgi ile Tanrı'nın yaratıcı iradesi ve egemenliği arasındaki ilişki ile ilgilidir. İnsanların seçimleri de içinde olmak üzere zaman içinde olan olayların tanrısal bilginin kaynağı olduğunu belirtmesine karşın, bu eleştirinin ipuçlarını Rogers da vermektedir. Rogers bunu şöyle ortaya koymaktadır: “*Eğer Tanrı var olan her şeye neden oluyorsa, nasıl bütün seçimlerin nedeni değildir?*”⁵⁵

Rogers, bu soruya Anselm'in geleneksel teizmi ve tanrısal basitlik öğretisini benimseyerek yanıt verir. Buna göre var olan her şey ya Tanrı'dır ya da Tanrı onu yapmıştır. Bu da, Tanrı'nın mutlak gücü, Tanrı'nın yaratıcı etkinliğine bağlı olmayan hiçbir şeyin, hiçbir nesnenin, hiçbir olgunun olmaması anlamına gelir. Tanrı, zaman dışında olduğu için O'nun yoktan yaratması, zamansal başlangıcı olan bir etkinliği değil her şeyin varlığını sürdürmeyi içerir. Tanrısal basitliğe göre ise tanrısal özellikler, tanrısal öz ile özdeştir. Tanrısal bilgi, tanrısal güç ile özdeştir. Tanrı, bildiklerine neden olduğu gibi, neden olduklarını da bilir. Rogers'a göre, Anselm, bir yandan bizim seçimlerimiz yoluyla Tanrı'nın nasıl seçimlerde bulunduğumuzu öğrendiğini savunurken diğer yandan da bizlerin seçimlerine ilişkin her şeyin kaynağının Tanrı olduğunu ve bu ikisinin tutarlı olduğunu savunur.⁵⁶

Bu yoruma göre bir yandan Tanrı, yaratıcı eylemi ile nasıl seçimlerde bulunduğumuz da içinde olmak üzere evrende var olan her şeyin varlığına neden olmaktadır, dahası tanrısal bilgi Tanrı'nın basitliği gereği tanrısal eylem ve güç ile de özdeştir. Diğer yandan da bizim yaptığımız seçimler tanrısal bilgiye neden olmaktadır. Tanrısal eylem ya da egemenlik bizim seçimlerimizin nedeni ya da açıklaması iken bizim seçimlerimiz de tanrısal eylemle özdeş olan tanrısal bilgisinin nedeni ya da açıklamasıdır. Burada açıkça görülmektedir ki insanların seçimleri ile tanrısal bilgi ve eylem arasında döngüsel bir açıklama vardır. Bir yandan birincisi ikincisine neden olurken ve onun açıklamasını oluştururken diğer yandan da ikincisi birincisine neden olur ve onun açıklamasını oluşturur. Bu da bizi Boethius'un ortaya koyduğu “...gelecekteki olayların zorunlu olmasının nedeni tanrısal öngörü

55 Katherin A. Rogers, “The Necessity of the Present and Anselm's Eternalist Response to the Problem of Theological Fatalism”, s. 30.

56 Katherin A. Rogers, “The Necessity of the Present and Anselm's Eternalist Response to the Problem of Theological Fatalism”, s. 30, 31.

mü, yoksa tanrısal öngörünün nedeni gelecekteki olayların zorunlu olması mı?" biçimindeki ikileme döndürür.

Rogers'ın ortaya koyduğu biçimiyle Anselmci zaman dışı sonsuzlukta eğer Tanrı var olan her şeyin nedeni ise bu var olanlar Tanrı'nın istediği gibi olmak zorundadır. Bu var olanlar içinde bizlerin seçimleri de olduğu için bütün seçimlerimiz, Tanrı'nın zaman dışı tek bir yaratıcı eyleminde istediği gibi olmak zorundadır ki bu durumda liberteryan özgür iradede söz edilemez. Teolojik belirlenimcilik nedeniyle ancak bağdaşırıcı özgür iradede söz edilebilir.

Rogers'ın ortaya koyduğu Anselmci zaman dışı sonsuzluk, Aquinas'la benzer sonuca yani teolojik belirlenimciliğe ve bağdaşırıcı özgür iradeye ulaşmış ve Tanrı'nın gelecekteki seçimlerimize ilişkin bilgisi ile liberteryan anlamda özgür irademizi bağdaştırma konusunda başarılı olamamıştır. Rogers'ın Anselmci zaman dışı sonsuzluğu ile Aquinas'ın görüşü arasında tek bir fark ortaya konabilir. O da Rogers'ın ve Rogers'a göre Anselm'in, B-zaman teorisi ve dört boyutçuluğu benimsemesidir. Rogers, geleceğin de geçmiş ve şimdi gibi gerçekten var olduğunu ve Tanrı'nın bilgisinin kaynağı olduğunu savunarak sorunu çözmeye çalışmıştır ancak tanrısal egemenlik ve Tanrı'nın yaratıcı eylemi de göz önünde bulundurulduğunda sorun yine çözülememiştir.

Benzer durum Stump-Kretzmann ikilisinin ortaya koyduğu zaman dışı sonsuzluk ve SZ-eşanlılık bağıntısı için de geçerlidir. Bu ikili, zamansal geleceğin zamansal şimdi gibi gerçekten var olmadığını savunmakla B-zaman teorisini benimsememektedir. Böylece Anselm'den esinlenen Rogers'ın görüşünden ayrılmaktadırlar. İkili, Tanrı'nın evrendeki egemenliği ve yaratıcı eylemi ile bilgisi arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymamalarına karşın Aquinas'ın görüşüne benzer konumda oldukları söylenebilir. Çünkü zamansal geleceğin gerçek anlamda var olduğuna karşı çıkmaktadırlar.

Bu durumda sonsuz varlık ile zamansal bir varlık arasında SZ-eşanlılık bağıntısı gerçekten kurulabilse bile sonsuz bir varlık ile zamansal gelecekteki varlık arasında böyle bir bağıntının var olup olamayacağı kuşkuludur. Çünkü şu soru akla gelmektedir: Tanrı, gelecekteki olayları nasıl bilmektedir? Tanrı, gelecekteki olayları bu olaylar gerçekten var olduğu için biliyorsa, Stump-Kretzmann ikilisinin görüşü Rogers'ın görüşüne dönüşmektedir. Tanrı, gelecekteki olayları, bu olayların nasıl gerçekleşmesini istediğini yani kendi iradesini bilmesi yoluyla biliyorsa, Stump-Kretzmann ikilisinin görüşü Aquinas'ın görüşüne dönüşmektedir. Her iki durumda da insanların özgür seçimleri ile tanrısal önbilgi ve tanrısal egemenlik uyumlu değildir.

Tanrısal İrade - Tanrısal Önbilgi İlişkisi

Görüldüğü gibi tanrısal önbilgi özellikle tanrısal egemenlik ve irade ile bir arada ele alındığında tanrısal önbilgi – özgür irade sorununun zorluğu daha iyi anlaşılmaktadır. Tanrısal egemenlik kısaca Tanrı'nın evreni yaratması, evrendeki işleri yönetmesi ve denetlemesidir. Nasıl bir tanrısal egemenlik anlayışı benimseneceği, tanrısal iradenin tanrısal önbilgi ile ilişkisi ve bağdaşırıcı ya da liberteryan nasıl bir özgür irade anlayışı benimseneceğine göre biçimlenir.

Tanrı'nın insanların gelecekteki seçimlerine ilişkin önbilgisi ile tanrısal irade arasında mantıksal ardıllık (*posterior*)-önsellik (*prior*) açısından nasıl bir ilişki vardır? Birinci seçenek tanrısal iradenin Tanrı'nın insanların gelecekteki seçimlerine ilişkin önbilgisine önsel olmasıdır. Böylece Tanrı, nasıl bir evren yaratacağına ilişkin iradesini bilmek yoluyla geleceği bilir. Bu durumda Tanrı'nın mutlak gücü gereği nasıl bir evren yaratmak isterse eksiksiz biçimde gerçekleşir ve liberteryan anlamda özgür iradeye yer kalmaz.

İkinci seçenek ise Tanrı'nın insanların gelecekteki seçimlerine ilişkin önbilgisi ile tanrısal irade arasında ardıllık-önsellik ilişkisinin bulunmamasıdır ki bu, tanrısal basitlik öğretisinin benimsenmesi ve tanrısal bilgi ile tanrısal iradenin özdeş olmasıdır. Bu durumda da Tanrı evreni yoktan yarattığı için gelecekte gerçekleşecek olaylar Tanrı'nın irade ettiği ve bildiği gibi olur ve liberteryan özgür iradeden söz edilemez. Bu iki seçeneğe yukarıdaki alt başlıklarda değinilmişti. Her iki seçenekte de tanrısal sonsuzluğun zamanda süreklilik yerine zaman dışı sonsuzluk olarak anlaşılması sonucu değiştirmez.

Üçüncü seçenek ise Tanrı'nın insanların gelecekteki seçimlerine ilişkin önbilgisinin tanrısal iradeye önsel olmasıdır. Bu durumda Tanrı, insanların gelecekteki seçimlerine ilişkin önbilgisini nasıl bir evren yaratacağını belirlemek için kullanır çünkü insanların gelecekteki seçimleri Tanrı'nın yaratıcı iradesi üzerinde etkilidir. Bu görüş, 16. yüzyılda yaşamış Hristiyan teolog Luis de Molina'ya (1535-1600) gönderimle ortaya konan Molinizm ya da Orta Bilgi teorisi adı altında savunulmuştur. Buna göre tanrısal bilgi üç aşamada ele alınır. Bunların ikisi, Aquinas'ın da ortaya koyduğu Basit Bilgi ya da Doğal Bilgi ile Uygun Bulma Bilgisi ya da Özgür Bilgidir. Üçüncüsü ise bu ikisi arasında yer alan Orta Bilgidir. Doğal bilgi, Tanrı'nın kendi doğasını bilmesi yoluyla elde ettiği bilgidir. Bu bilgi mantıksal, matematiksel önermeler gibi bütün zorunlu doğruları ve bunlara ek olarak bütün olasılıkları, bütün olanaklı evrenlerin bilgisini dolayısıyla bunlara karşılık gelecek önermelerin bilgisini içerir. Bu bilgi, Tanrı'nın doğasından

kaynaklandığı için Tanrı'nın iradesinden bağımsızdır ve Tanrı'nın iradesine metafiziksel olarak önseldir.

Özgür bilgi ise Tanrı'nın kendi iradesini ve seçimlerini bilmesine dayanan bilgidir. Özgür bilgi gerçekten nelerin var olduğuyula ilgili olmakla beraber, Tanrı'nın iradesinin sonucu gerçekleşen olayları içerdiği için bu bilgi olumsal doğruları içerir. Özgür bilgi bir yandan doğal bilginin tersine olumsal doğruları içerirken, diğer yandan yine doğal bilginin tersine Tanrı'nın iradesine göre metafiziksel olarak ardıldır.

Doğal bilgi ile özgür bilgi arasında yer alan Orta Bilgi ise, Molina'ya göre, olası bütün özgür irade sahibi varlıkların belirli koşullar altında nasıl seçimlerde bulunup, eyleyeceklerini içerir. Bu gibi koşullu önermelere, özgür yaratılmışlara ilişkin karşıt olgusallar (*counterfactuals of creaturely freedom*) adı verilir. Orta bilgiyi oluşturan bu gibi önermelerin doğruluğu doğal bilgiye ilişkin önermelerde olduğu gibi Tanrı'nın iradesinden bağımsızdır, Tanrı'nın bunlar üzerinde egemenliği yoktur. Bununla beraber orta bilgiyi oluşturan bu koşullu önermeler doğal bilgiyi oluşturan önermelerden farklı olarak zorunlu değil olumsaldır. Tanrı, bu orta bilgiyi doğal bilgisi içinde bulunan bütün olanaklı evrenlerden hangisini yaratacağını bilmek için kullanır. Tanrı, orta bilgi yoluyla hangi olanaklı evrenleri yaratabileceğini bilir. Dolayısıyla, özgür irade sahibi varlıkların belirli koşullar altında olmaları durumunda nasıl seçimlerde bulunacağı, Tanrı'nın nasıl bir evren yaratacağında belirleyici olur. Çünkü orta bilgi, Tanrı'nın iradesine dayalı özgür bilgisine önseldir. Böylece hem Tanrı'nın önbilgisi ve evrendeki egemenliği hem de bu evrendeki kişisel varlıkların liberteryan anlamda özgür iradeleri korunmuş olur.

Günümüzde Molinizmin önemli savunucuları, tanrısal sonsuzluğu çoğunlukla zaman dışı sonsuzluk değil de zaman içinde süreklilik olarak yorumlamaktadırlar. Bununla beraber Molinizm Tanrı'nın zaman dışında olması ile de uyumludur.⁵⁷ Ancak gözden kaçırılmaması gereken şudur ki, eğer Molinizm, tanrısal önbilgi – özgür irade sorununu çözmekte başarılı ise bunu sağlayan, Tanrı'nın zaman dışında olması değil Tanrı'nın orta bilgisinin olması ya da diğer deyişle Tanrı'nın özgür yaratılmışlara ilişkin karşıt olgusal önermeleri bilmesidir. Sonuç olarak Molinizm Tanrı'nın zaman dışında olması ile uyumlu olsa bile, Tanrı'nın zaman dışında olmasının Molinizm içinde çözüme bir *katkısı* bulunmamaktadır.

57 Kevin Timpe, "Truth-making and divine eternity", *Religious Studies*, Vol. 43, No. 3, Eylül 2007, s. 309 ve David Basinger, "Middle Knowledge and Classical Christian Thought", *Religious Studies*, Vol. 22, No: 3-4, Eylül 1986, s. 408.

Sonuç

Tanrı'nın sonsuzluğunun zaman içinde süreklilik mi yoksa zaman dışılık mı olarak anlaşılması gerektiği çok yönlü bir tartışmadır. Tanrısal önbilgi – özgür irade sorunu bu tartışmanın yalnızca bir yönüdür.⁵⁸ Tanrı'nın zaman dışında olması, bu sorunun çözümüne Tanrı'nın zamanda sürekliliğinin sağlayamadığı bir katkı sağlayabilseydi; bu katkı, zaman içi süreklilik yerine zaman dışı sonsuzluğun benimsenmesi için önemli bir gerekçe olurdu. Ancak tanrısal önbilgi, tanrısal egemenlik ile bir arada ele alındığında, Tanrı'nın zaman dışında olması, tek başına, Tanrı'nın eksiksiz bilgisi ile insanların liberteryan özgür iradelerinin bir arada olmasını sağlayamamaktadır. Tanrı'nın zaman içinde var olması durumunda zamansal olarak yapacaklarımızı önceden bilmesi, liberteryan özgür iradeyi dışlıyorsa benzer durum Tanrı'nın zaman dışı bilgisi için de geçerlidir.

Diğer yandan Tanrı'nın geleceğe ilişkin eksiksiz bilgisi ile insanların liberteryan özgür iradesini bağdaştırma açısından son yıllardaki en gözde ve tartışmaya yol açan seçenek olan Molinizmin önemli savunucuları Tanrı'nın zaman içinde olduğunu savunsalar da, Molinizm Tanrı'nın zaman dışında olması ile de uyumludur. Bu nedenle tanrısal bilgi ve egemenlik açısından Molinist görüşün benimsenmesi de Tanrı'nın zaman dışında değil de zaman içinde olduğunu düşünmek için bir gerekçe oluşturmamaktadır.

58 Tanrısal süreklilik – zaman dışılık tartışmasının diğer yönlerinin ele alınıp, değerlendirilmesi için bkz. Zikri Yavuz, *İnsan Hürriyeti Açısından Tanrı'nın Ön Bilgisi*, s. 31-54.

Öz

Tanrısal Önbilgi – Özgür İrade Sorunu: Zaman Dışı Sonsuzluk Çözümü

Tanrısal önbilgi – özgür irade sorununa karşı zaman dışı sonsuzluk çözümünün gerek geleneksel gerekse çağdaş savunucuları bulunmaktadır. Bu çalışmada öncelikle tanrısal önbilgi – özgür irade sorunu ortaya konduktan sonra, zaman dışı sonsuzluk çözümünün geleneksel ve çağdaş savunucularının görüşleri aktarılacaktır. Son olarak, Tanrı'nın zaman dışında olmasının sorunun çözümüne bir katkısı olup olmadığı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tanrısal Önbilgi, Özgür İrade, Tanrısal Sonsuzluk, Boethius, Aquinas, Molinizm

Abstract

The Problem of Divine Foreknowledge and Free Will: *Divine Atemporal Eternity Solution*

There are both traditional and contemporary defenders of divine atemporal eternity as a solution for the problem of divine foreknowledge and free will. In this work, firstly, the problem of divine foreknowledge and free will will be put forth. Secondly, arguments of both classical and contemporary defenders of divine atemporal eternity solution will be stated. Lastly, whether God's being atemporal have a contribution to the solution of the problem will be evaluated.

Keywords: Divine Foreknowledge, Free Will, Divine Eternity, Boethius, Aquinas, Molinism

Kaynakça

- Aquinas, Thomas, *Summa Theologica*, Part I, Çeviren: Fathers of the English Dominican Province, London: Burns Oates & Washbourne Ltd.
- Basinger, David, "Middle Knowledge and Classical Christian Thought", *Religious Studies*, Vol. 22, No: 3-4, Eylül-Aralık 1986, s. 407-422.
- Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, Çeviren: Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006.
- Craig, William Lane, *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*, Leiden: Brill, 1987.
- Green Jeffrey, Rogers Katherin, "Time, foreknowledge, and alternative possibilities", *Religious Studies*, Vol. 48, No. 2, Haziran 2012, s. 151-164.
- Johnson, David Kyle, "God, fatalism, and temporal ontology", *Religious Studies*, Vol. 45, No. 4, Aralık 2009, s. 435-454.
- Leftow, Brian, "Anselmian Presentism", *Faith and Philosophy*, Vol. 26, No. 3, Temmuz 2009, s. 297-319.
- Rice, Hugh, "Divine Omniscience, timelessness, and the power to do otherwise", *Religious Studies*, Vol. 42, No.2, Haziran 2006, s. 123-139.
- Rogers, Katherin A., "Anselmian Eternalism: The Presence of a Timeless God", *Faith and Philosophy*, Vol. 24, No. 1, Ocak 2007, s. 3-27.
- Rogers, Katherin A., "The Necessity of the Present and Anselm's Eternalist Response to the Problem of Theological Fatalism", *Religious Studies*, Vol. 43, No. 1, Mart 2007, s. 25-47.
- Rogers, Katherin, "Back to Eternalism: A Response to Leftow's "Anselmian Presentism"", *Faith and Philosophy*, Vol. 26, No. 3, Temmuz 2009, s. 320-338.
- Stump Eleonore, Kretzmann Norman, "Eternity", *The Journal of Philosophy*, Vol. 78, No. 8, Ağustos 1981, s. 429-458.
- Stump Eleonore, Kretzmann Norman, "Prophecy, Past Truth, and Eternity", *Philosophical Perspectives*, Vol. 5, 1991, s. 395-424.
- Timpe, Kevin, "Truth-making and divine eternity", *Religious Studies*, Vol. 43, No. 3, Eylül 2007, s. 299-315.
- Yavuz, Zikri, *İnsan Hürriyeti Açısından Tanrı'nın Ön Bilgisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006.
- Zagzebski, Linda Trinkaus, *The Dilemma of Freedom and Foreknowledge*, New York: Oxford University Press, 1991.
- Zagzebski, Linda Trinkaus, "Recent Work on Divine Foreknowledge and Free Will", *The Oxford Handbook of Free Will*, ed. Robert Kane, New York: Oxford University Press, 2002, s. 45-64.